

Тоді ж місцеві підприємці почали розробляти проект відкриття в Криму відділення Українського банку (Відродження. — 1918. — Ч.162).

А 18 жовтня 1918 р. робітничий з'їзд у Сімферополі ухвалив постанову про приєднання Криму до України. Через три дні про таке ж рішення заявляє велелюдне зібрання української громади Севастополя (Там само. — Ч.164, 165).

Але в той же час, користуючись погіршенням справ у німців і цілком можливим залишенням ними півострова, прихильники «єдиної и неделимой России» всупереч досягнутим домовленостям у Києві, таємно пішли на інший крок: голова губернської управи В.Оболенський скликав її членів на засідання, на якому, як він пише, «вона прийняла на себе рішення виняткової відповідальності: звернутися від Таврійського земства до генерала Денкіна з проханням зайняти своїми військами Крим негайно після виходу німців» (Оболенский В. Крым при немцах. — С.25).

Цим, зрозуміло, всі зусилля гетьмана Павла Скоропадського щодо приєднання Криму до України були зведені нанівець.

Андрій Іванець

Кримський вектор політики Павла Скоропадського: новий підхід чи наслідування Центральної Ради?

Вивчення кримського питання залишається надзвичайно актуальним як з огляду на сучасну політичну ситуацію, так і виходячи із суто наукових завдань. Вивчення взаємовідносин в минулому України і Криму створює передумови для уникнення помилок у стосунках між центральною владою та властями автономії. Період 1917-1918рр. є одним з найцікавіших в цьому плані, оскільки тоді впав старий імперський центр і відбувалися інтенсивні процеси українського державотворення. Відновлена українська держава не могла лишити поза своєю увагою географічно близький, тисячма нитками пов'язаний з нею та стратегічно важливий Кримський півострів. В 1917-1918 рр. кримський вектор української політики зазнав складної еволюції. В радянській історіографії це питання практично не заторкувалося. Не можна визнати його розробленість достатньою та глибокою і в українській національній та діаспорній історіографії, хоча останнім часом з'явилася низка цікавих праць з цього приводу (наприклад, В.Сергійчука). Не маючи змоги розглянути в невеликій статті весь комплекс проблем, пов'язаний з українсько-кримськими відносинами 1917-1918 рр., зупинимось на проблемі спадкоємності у кримському питанні двох форм української державності: УНР та Української Держави. Це важливо, оскільки в деяких роботах стверджується, що ініціатива в інкорпорації Криму належить гетьману. В інших роботах вказують на заходи УНР по включенню Криму до свого складу і відповідно виходить, що гетьманський уряд просто наслідував політику своїх попередників в цьому питанні. Дана стаття має на меті висвітлити ступінь спадкоємності політики гетьманату і Центральної Ради в кримському питанні.

29 квітня 1918 р. в Україні встановлюється режим гетьмана П.П.Скоропадського. У підвалини своєї діяльності гетьман поклав «великоукраїнську» концепцію розбудови української державності, що спиралася не на етнічний, а на державно-територіальний принцип. В територіальному аспекті ця концепція, зокрема, передбачала включення Кубані та Криму до меж Української Держави. Суттєву роль у формуванні курсу гетьманського уряду на приєднання Криму відігравав уродженець Таврійської губернії, консервативно налаштований публіцист і політик Д.Донцов. Питання статусу Кримського півострова загострилося тоді перш за все тому, що вся його територія на 1 травня 1918 р. була окупована німецькими військами. Українські політичні кола розуміли, що Крим «німці збираються відкратити від України» (4, С.11). Сам же гетьман розмірковував тоді так: «плани немцев мне неизвестны, во всяком случае, при известной комбинации немцы не прочь там (в Криму — *А.І.*) утвердиться. Турция с татарами тоже протягивает к Крыму руки. Украина же не может жить, не владея Крымом, это будет какое-то туловище без ног. Крым должен принадлежать Украине, на каких условиях, это безразлично, будет ли это полное слияние или широкая автономия, последнее должно зависеть от желания самих крымцев, но нам надо быть вполне обеспеченными от враждебных действий со стороны Крыма. В смысле же экономическом Крым фактически не может существовать без нас» (8, С.262). Важливого значення кримській проблемі надавав також факт розташування у Севастополі головної бази Чорноморського флоту та великих складів зброї та амуніції.

Практично зразу після встановлення своєї влади гетьман Скоропадський увійшов у зносини із німецькою стороною з кримського питання. Пізніше він згадував: «Я решительно настаивал перед немецкой стороной о передаче Крыма на каких угодно условиях, конечно, принимая во внимание все экономические, национальные и религиозные интересы народонаселения» (8, С.262). На засіданні Ради міністрів Української Держави 7 травня 1918 р., де розглядалося питання про державні кордони, особлива увага приділялася необхідності приєднання Криму до України. Учасники засідання схвалили дії гетьмана, який почав з цього приводу переговори з німецьким послом в Києві бароном Муммом. А 10 травня 1918 р. гетьман передає ноту кайзерівському уряду про необхідність приєднання Криму. Одночасно з дипломатичними заходами український уряд робив і адміністративні: 21 травня 1918 р. контр-адмірал М.Остроградський був призначений головним представником Української Держави в Криму (у червні його змінив контр-адмірал В.Клочковський), починає створюватися українська адміністрація Криму.

Німці ж, використовуючи як формальний привід положення 3-го Універсалу про невходження Криму до складу України, продовжували курс на відділення цього півострову від Української Держави. Тому 30 травня 1918 р. її МЗС звернувся нотою до німецької сторони з роз'ясненнями положень 3-го Універсалу і пропозицією приєднати Крим з наданням йому автономних прав. В ноті, зокрема, зазначалося: «перш усього Універсал взагалі зазначив тільки головні частини української території, маючи на увазі, що ті землі, в яких українська людність не має абсолютної більшості, приєднуються пізніше. ...Такий спосіб установки кордону, спершу тільки в загальних рисах, пояснюється також і тим, що тоді Українська Народна Республіка розглядалася тільки як федеративна частина Росії. Так само і Крим, коли б він не приєднався добровільно до України, мав би бути також федеративною одиницею Росії й таким чином ... зв'язку з Кримом, економічним форпостом України, українська держава не губить. Нині ж, коли остаточно стала Україна на шлях цілковитої політичної незалежності, зв'язок з Кримом, як федеративною одиницею, може увірватися цілком» (цит. за: 1, С.33).

Німецька сторона протидіяла цим українським планам, бо намагалася використати Крим в своїх геополітичних цілях. З цього приводу командуючий Східною австро-угорською армією генерал А.Краус писав 13 червня нечленику генштаба і главі МЗС Австрії Буріану: «Вона (Німеччина — А.І.) хоче, (...) назавжди закріпити за собою найбільш безпечний шлях на Месопотамію та Аравію, через Баку і Персію. ... Шлях на Схід йде через Київ, Скатеринослав і Севастополь... На мою думку, германці для цієї мети мають намір залишити за собою Крим, як свою колонію чи в якій-небудь іншій формі» (цит. за: 3, С.89). Крим розглядався Німеччиною як один з важливих плацдармів для можливого удару по азійських колоніях Британії. В разі успіху цього плану, попри несприятливе становище на Західному фронті, Німеччина могла б рахувати на почесний мир.

Для того, щоб утримати Крим, імперія Гогенцоллернів починає розігрувати багатогодові комбінації. Спочатку робиться спроба реалізувати план створення германського колоніального державного утворення, яке б спиралося на етнічних німців. Для цього в першій половині травня 1918 р. в с.Бютень у Криму проводиться з'їзд німців півдня України і Криму, на якому був присутній, зокрема, імперський міністр колоній фон Ліндеквіст. Цей з'їзд вирішив створити в Північному Причорномор'ї, Приазов'ї та Криму окрему Чорноморську область, яка б була оголошена германською територією. Ситуація в Україні та Криму, активна дипломатична боротьба за належність цього півострова (на нього претендували, окрім України і Німеччини, ще Росія та Туреччина) не дозволяли перевести в життя такий відверто колоніалістський задум. Тоді, зважаючи на реальну силу кримськотатарського національного руху, німці змушують його переорієнтуватися з Туреччини на свою державу. Спроба організації крайової влади Криму кримськотатарським парламентом — Курултаєм наштовхнулася на протидію російських буржуазно-соціалістичних кіл, які контролювали земства і думи. Процес затягувався, тому 1 червня 1918 р. (очевидно, внаслідок української ноти 30 травня) генерал фон Кош звернувся до прем'єра ще не сформованого уряду Д.Сейдамета з офіційним зверненням, в якому недвозначно наголошувалося на необхідності «негайного формування кабінету».

Проте політична ситуація, що склалася, не дозволила виконати це «побажання» німецької адміністрації. Тоді остання, не бажаючи передавати Крим Україні і одночасно побоюючись загострення відносин з урядом Скоропадського, висуває 5 червня на роль кримського прем'єра литовського татарина, командуючого 1-м Мусульманським корпусом генерала С.Сулкевича. Його погляди щодо статусу Криму були добре відомі німцям — С.Сулкевич ще наприкінці квітня ділписав протест проти приєднання Криму до України від імені Одеської організації звільнення Криму, що об'єднувала мусульманських діячів бувшої Російської імперії (2, С.36). А 6 червня, чи не першим своїм актом, С.Сулкевич віддав розпорядження адміністративним органам Криму: «... ни в какие сношения с правительством Украины не вступать, а в случае получения требований от правительства Украины, так овые не исполнять и мне доносить» (9, Ф.Р-999, оп.2, спр.408, арк.1). Одночасно в Київ на ім'я голови Ради міністрів України була послана досить різка за тоном телеграма Сулкевича: «С согласия Германского командования я принял на себя управление Крымом и формирование правительства. Благоволите все бумаги и телеграммы адресовать мне, причем ввиду незнакомства моего и членов правительства с украинским языком прошу вашего распоряжения вести переписку на русском языке» (там же).

Тон та зміст телеграми С.Сулкевича були сприйняті в Києві як «поганий початок» у відносинах з крайовим урядом Крима. Гетьман П.Скоропадський згадував: «Вся переписка и вообще все официальные сношения (...) происходили на украинском языке. Нам отвечали на своем языке, это было так принято. На Украине официальным языком был украинский, и не генералу Сулкевичу было менять заведенный порядок. Через некоторое время мы узнали, что новое Крымское правительство повело новую политику, далеко не дружественную Украине, и преследовало цель образования самостоятельного государства, причем, все направление, как я только что сказал, ясно дышало каким-то антагонизмом» (8, С.262).

Гетьман не помилявся щодо оцінки відносин кримського крайового уряду до України. В проєкті декларації цього уряду говорилося: «В виду настойчивых посягательств Украины поглотить Крым, ничем с ней органически и исторически не связанный, Крымское Краевое Правительство ставит своей первой задачей сохранение самостоятельности полуострова до решения международного положения его на мирной конференции» (9, Ф.Р-1000, оп.1, спр.19, арк.32). Хоча фраза про Україну в остаточний текст декларації не ввійшла, все ж вона свідчить про настрої членів цього органу. Це і не дивно, адже Сулкевич, як і можна було очікувати, залучив до свого уряду прибічників двох ліній: 1) побудови в Криму кримськотатарської держави та 2) проросійської. На такий результат і очікувала німецька адміністрація, адже формування «нейтрального», без будь-якого міжнародного статусу «крайового», а не «державного» уряду давало змогу маневрувати при розгляді кримського питання з РСФРР та Українською Державою. При цьому німці зберігали повний контроль за політичною і військовою сферою Криму, що давало їм змогу за спри-

ягливих обставин ліквідувати крайовий уряд та повернутися до проєктів створення Чорноморської області або розірвати якусь іншу комбінацію.

І все ж такі кримський крайовий уряд був визнаний німецькою стороною, навіть, де-юре (де-юре його взагалі не визнавали) не одразу. Він був сформований 15 червня і генерал фон Кош обіцяв затвердити декларацію уряду протягом двох діб. Цей термін пройшов, а відповіді не було. Кандидати в міністри запанікували і підготували 20 червня меморандум, який закінчувався словами: «полагаем свое участие в краевом правительстве неприемлемым и самую возможность создания краевой власти сомнительной и маловероятной» (9, Ф.Р-1000, оп.4, спр.19, арк.6). Але 25 червня німецька адміністрація все ж таки визнала уряд Сулькевича.

Затримка у визнанні німцями кримського крайового уряду була пов'язана з позицією, яку зайняв гетьман Скоропадський. Згідно щоденникових записів Д.Донцова — гетьман висунув ультиматум, що він піде із свого посту, якщо «з Кримом не буде так, як ми хочемо» (4, С.23). Виконання цього ультиматуму створило б серйозні труднощі для імперії Гогенцоллернів, оскільки дестабілізувало б ситуацію на сході Європи і могло завдати поставкам продовольства з України у Німеччину та викликало б необхідність введення в Україну додаткових військових контингентів. Але німці переконали П.Скоропадського, «що мусять тепер кокетувати з большевиками. Тому не хочуть дати нам (Українській Державі — А.І.) Криму. (...) Але як прийде час, Крим віддадуть нам» (4, С.24).

Гетьманський уряд не визнавав кримського крайового уряду. Наприкінці червня 1918 р. Українська Держава почала блокаду півострова: були встановлені таможенні кордони, які припинили ввез-вивіз товарів і продовольства, припинилося телеграфне і поштове сполучення. Україні були перепорядковані деякі північні кримські території: з червня — Перекоп (у серпні на вимогу німців українські органи його полишили) та північна частина Арбатської стрілки (9, Ф.Р-1694, оп.1, спр.96, арк.64). Для приєднання Криму до Української Держави був створений спеціальний орган — Комітет Степової України.

Уряд Сулькевича після оголошення блокади декілька разів намагався встановити відносини з гетьманським урядом (місяця Каленського і Шмідта у липні, Татішева у серпні до Києва), але без успіху. Ще більш марні спроби робив крайовий уряд в напрямку визнання його Німеччиною. В серпні 1918 р. після невдачі кримської делегації, яка намагалася отримати у Німеччини великий грошовий кредит та офіційне визнання, в Берліні впливовий член кримського уряду граф В.С.Татішев заявив про готовність Криму об'єднатися з Україною на автономних засадах. Проте невдовзі він пішов з уряду через туркофільську політику деяких його членів. Відчуваючи економічні проблеми, а також тиск певних земсько-думських кіл, які вбачали сепаратизм у діях крайових властей, уряд Сулькевича у вересні 1918 р. звернувся до німців по посередництво у переговорах з Україною. Останні висунули умови, на яких вони погоджувалися надати посередництво. Кримський уряд підписав ці умови, серед яких була і згода на політичне об'єднання Криму з Україною на автономних засадах. Після цього уряд Української Держави припинив «митну війну». Переговори відбувалися у вересні-жовтні місяці, але були перервані українською стороною через затягування переговорів кримськими представниками та відсутністю у них достатніх повноважень (5, С.5).

Як бачимо, політика уряду гетьмана Скоропадського в кримському питанні була спрямована на включення кримського півострова до меж Української Держави. Але чи можна це вважати першими українськими претензіями на Крим, як це робить, наприклад, Я.Пеленський (6, С.26)? Очевидно, ця точка зору спирається на положення 3-го Універсалу, в якому твердиться про те, що до складу УНР входить Таврія без Криму. Дійсно, Центральна Рада тісно співпрацювала з кримськотатарським рухом на федералістсько-автономістській платформі і визнала наприкінці 1917 р. проголошену Курултаєм Кримську Народну Республіку, після чого почала ліквідацію своїх структур в Криму, не висунула претензій на цей півострів на Брестських переговорах, хоча тоді на мапах Центральних держав Крим був закреслений як українська територія і т. ін. Але кримськотатарський рух не зміг розбудувати свою державність, перш за все через слабкість демографічної бази (він складав лише чверть кримчан), в результаті ліворадикали перетворили Крим на плацдарм, в тому числі, для антиукраїнських дій. Після проголошення самостійності УНР займає в кримському питанні прагматичну позицію — вона намагається включити в свій склад Севастополь, проголосити українським Чорноморський флот, а на решті території мала бути проголошена держава під протекторатом України (7). Для цього робиться ряд заходів дипломатичного і адміністративного характеру, а в квітні 1918 р. в Крим відправляються українські війська із завданням взяти під контроль Севастополь (не виконане через протидію німців). Як бачимо, гетьман П.Скоропадський не почав кримську політику з нуля, а продовжував і розвивав лінію попереднього режиму. При цьому, на відміну від часів УНР, гетьманський уряд став чітко і недвозначно на позицію включення Криму до складу Української Держави. Тож розгляд вирішення кримського питання українською владою в 1917-1918 рр. ще раз підтверджує тезу про те, що «УНР і Гетьманщина — це фази чи аспекти в розвитку української державності, що жодного з них не годиться викидати з нашої історії».

¹ Бочко В., Ганка О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. — Київ: Основи, 1994. — 168 с.

² Вопросы развития Крыма. Научно-практический дискуссионно-аналитический сборник. Вып. 3 — Симферополь: Таврия, 1996. — 89 с.

³ Тромов С.С. Украинские политические партии и организации в Крыму в период гражданской войны (1918 — 1920) // Додаток до «Вісника Університету внутрішніх справ» (№2). Доповіді і повідомлення на всеукраїнській науковій конференції «80-річчя відродження української державності: минуле і сучасне» 14-16 листопада 1997 року — Симферополь, 1997. — С.87-93.

⁴ Донцов Д. Рік 1918, Київ — Торонто, Онт.: Гомін України, 1954. — 128 с.

⁵ Крымско-Украинские переговоры. Собрание документов касающихся пребывания в Киеве Делегации Крымского Правительства 26 сентября — 16 октября 1918 г. — Симферополь: Типография МВД, 1918. — 78 с.

⁶ Пеленський Я. Передмова: Спогади Гетьмана Павла Скоропадського (кінець 1917 — грудень 1918) / Скоропадський П. Спогади. — К. — Філадельфія, 1995. — С.11-34.

⁷ Прибой. — 1918. — 21 апреля.

⁸ Скоропадський П. Спогади. — К. — Філадельфія, 1995. — 493 с.

⁹ Державний архів при Раді міністрів АР Крим.